

REFUGIAȚI ARMENI ÎN DOBROGEA ȘI BASARABIA ÎN PERIOADA DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

Patria n-o poți lua pe tălpile pantofilor
(Georges Danton)

Rezumat: *Articolul vine să completeze câteva abordări mai vechi ale autoarei axate pe subiectul refugierii armenilor în spațiul românesc - în Dobrogea și Basarabia, înainte și după Primul Război Mondial, ca urmare a genocidului, dar și a prăbușirii Imperiului Rus și a sovietizării Armeniei. De data aceasta, atenția este concentrată pe scoaterea din anonimat a două rapoarte inedite referitoare la situația armenilor din spațiul românesc în perioada interbelică descoperite în Arhivele Naționale ale Armeniei (Erevan), inclusiv documente aflate în Arhivele Naționale ale României (București; Constanța) și în cadrul Agenției Naționale a Arhivelor (Chișinău). Autoarea polemizează pe subiectul numărului și situației refugiaților armeni (în special nansenişti) în România dintre cele două războaie mondiale, fie că este vorba despre cei aflați temporar în țară sau despre cei stabiliți cu traiul aici. Totodată, autoarea prezintă un studiu de caz, cu o atenție sporită pe statutul și beneficiile pașaportului Nansen asupra refugiaților armeni. Pentru ca tabloul să fie cât mai complet, articolul include și câteva surse iconografice cu prezentarea unui exemplu de pașaport Nansen, deținut de armenii din România.*

Cuvinte-cheie: *armeni, refugiați, perioada interbelică, Dobrogea, Basarabia, România.*

Preliminarii

Materialul de față vine să completeze câteva abordări mai vechi¹ axate pe subiectul refugierii armenilor în spațiul românesc – în Dobrogea și Basarabia, înainte și după Primul Război Mondial, ca urmare a genocidului, dar și a prăbușirii Imperiului Rus și a sovietizării Armeniei. De data aceasta, atenția mea tinde să se concentreze pe scoaterea din anonimat a unor documente inedite referitoare la situația armenilor din spațiul românesc în perioada interbelică descoperite în Arhivele Naționale ale Armeniei (Erevan), fiind vorba de două rapoarte, în Arhivele Naționale ale României (București; Constanța) și în cadrul Agenției Naționale a Arhivelor (Chișinău). Mă voi strădui să aleg noi unghiuri de observație în ceea ce privește numărul și situația refugiaților armeni (în special nansenişti²) în România dintre cele două războaie mondiale, fie că este vorba despre cei aflați temporar în țară sau despre cei stabiliți cu traiul aici. Totodată, voi prezenta un studiu

* Lidia PRISAC: C.Ș. dr., Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău; e-mail: lidiaprisac@yahoo.com.

¹ Lidia Prisac, *Problema emigrării armenilor peste Nistru în România interbelică în documentele Arhivei Naționale a Republicii Moldova*, în „Istorie, Cultură și Cercetare”, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, vol. II, pp. 172-188; Lidia Prisac, *Problema refugiaților în Basarabia după Primul Război Mondial (context, date, asistență)*, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Etnologie, vol. XXXVII, Chișinău, 2025, pp. 67-75.

² Termen utilizat pentru apatrizii care dețineau asemenea documente, cunoscute în literatura de specialitate drept pașapoarte Nansen. Actele purtau numele faimosului explorator, oceanograf, diplomat, umanist și filantrop norvegian, Fridtjof J. Nansen (1861–1930), care, din 1921, a deținut funcția de înalt comisar pentru refugiați în cadrul Ligii Națiunilor și a fost inițiatorul unui proiect prin care refugiații Marelui Război au obținut cetățenie specială, recunoscută de 50 de state. Vezi și: Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Istoria contemporană: dicționar enciclopedic*, ed. Constantin Manolache; red. șt. Demir Dragnev, Editura USM, Chișinău, 2023, pp. 386, 427.

de caz, cu o atenție sporită pe statutul și beneficiile pașaportului Nansen asupra refugiaților armeni. Pentru ca tabloul să fie cât mai complet, articolul va include și câteva surse iconografice cu prezentarea unui exemplu de pașaport Nansen, deținut de armenii din România.

Atât înainte cât și după Marele Război, în spațiul românesc au continuat să se refugieze valuri de armeni, fluxul întrunind atât armeni salvați de pe urma genocidului (intrați prin filiera Dobrogei) cât și armeni care erau parte a marelui exod rus, ce formase altădată elita și aristocrația țaristă. Intrarea celei de a doua categorii de armeni era înfăptuită prin trecerea frauduloasă a Nistrului și ajungerea acestora în Basarabia, care devenise parte integrantă a României întregite³. Dacă primului curent i s-a atribuit stigmatul de exod *post-genocid*, celuilalt i-a fost fixată amprenta *albgardistă*⁴, fapt condiționat de evadarea laolaltă cu forțele contrarevoluționare ruse. Împreună, potrivit autoarei franceze Anouche Kounth, acești doi versanți ai exodului armean au continuat „chestiunea armeană” în exil „dând sens unei comunități predestinate”⁵.

Număr, amplasare, ocupație

În România întregită, precum am relatat și în alte studii⁶, s-ar fi refugiat în jur de 30 000 de armeni (20 000 veniți prin Dobrogea⁷ și între 6 și 10 000 – ajunși prin traversarea frauduloasă a frontierei sovieto-române pe Nistru)⁸. Aici se impune o observație cu referire la estimarea exactă a numărului de refugiați. Dacă în cazul supraviețuitorilor ajunși dinspre Imperiul Otoman în porturile românești, la începutul anilor 1920, se poate vorbi în limitele unei cifre exacte, fapt datorat transportului maritim și înregistrării punctuale a refugiaților, altfel stau lucrurile în cazul celor veniți dinspre Imperiul Rus, ulterior URSS. Trecerea într-un mod fraudulos a refugiaților pe Nistru, făcând, practic, imposibilă o estimare exactă a acestora.

Din cei aproape 20 000 de refugiați armeni ajunși în Vechiul Regat, 12 000 s-au stabilit, în principal, cu traiul la București, în jur de 3 000 – la Constanța și restul – în mai multe județe din sud-estul României. Documentele de arhivă vorbesc de faptul că și localitățile, mai ales orașele Basarabiei, au găzduit un număr important de armeni, ajunși aici din spațiul fostului Imperiu Rus⁹.

Autor a câtorva lucrări privind problema refugiaților, John Hope Simpson (1868–1961) afirma că în contextul emigrației albe, în România ar fi intrat în jur de 6 000 de refugiați armeni¹⁰. Ulterior, cercetările realizate în arhivele de la Chișinău, m-au determinat să cred că această cifră, indicată de politicianul englez, ar putea fi ceva mai mare, numărul refugiaților putând ajunge la cca 10 000 de persoane¹¹.

³ Lidia Prisac, *Exodul armenilor după genocid și sovietizare în România regală (1915/1918–1924)*, în „The 1st Annual Kurultai of then Endangered Cultural Heritage. AKECH 2018, 5–8 July, Constanța, Romania”, Anticus Press, 2018, pp. 85–99.

⁴ Termenul face referire la unitățile de forță ale Mișcării Albe și guvernelor antisovietice din perioada războiului civil rus (1917–1921). Denumirea de „albă” s-a oferit în corespundere cu simbolistica adeptilor ordinii imperiale de până la Revoluția Rusă din 1917 și în contrapondere cu unitățile Armatei Roșii, vezi Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Istoria contemporană: dicționar enciclopedic...*, p. 52.

⁵ Anouche Kunth, *Exils Arméniens du Caucase à Paris. 1920–1945*, Paris, Belin, 2016, p. 10.

⁶ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Genocidul, refugiații armeni în România Mare (1918–1940)*, în „Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă”, nr. 3 (46), 2017, pp. 103–112; Lidia Prisac, *Exodul armenilor după genocid și sovietizare în România regală (1915/1918–1924)...*, pp. 85–99.

⁷ Lucian Nastasă, *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului, 1945–1953*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2008, pp. 13, 14.

⁸ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Genocidul, refugiații armeni în România Mare (1918–1940)...*; Lidia Prisac, *Exodul armenilor după genocid și sovietizare...* pp. 85–99.

⁹ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Chișinău, cel de-al doilea oraș al României întregite (1918–1940): studiu monografic, documente și materiale*, vol. 1, Editura Institutului Cultural Român, București, 2025, pp. 144–171.

¹⁰ John Hope Simpson, *Refugees: preliminary report of a survey*, Institute of International Affairs, 1938; John Hope Simpson, *The refugee problem. Report of survey*, Oxford University Press, 1939, pp. 42–43.

¹¹ Lidia Prisac, *Exodul armenilor după genocid și sovietizare în România regală (1915/1918–1924)...*, pp. 85–99.

Intrate în România, cele două fluxuri de refugiați au suplinat practic numărul armenilor împământeniți, care, potrivit datelor oficiale, erau estimați la 15 544 de persoane (sub 0,1%)¹². La un loc, armenii băștinași și cei apatrizi, ar fi trebuit să depășească 40 000 de persoane. Cu toate acestea, cifra lor în perioada interbelică pare să fie una fluctuantă.

Potrivit afirmațiilor scriitorului român de origine armeană Vartan Arachelian, în anii 1930–1940, armenii ar fi constituit un grup de 30 000 de persoane sau în jur de 0,2% din populația totală a României¹³. Spre exemplu, în județul Constanța, unde erau cei mai mulți armeni după București, în anul 1932 locuiau, potrivit unei statistici făcute de epitropia bisericii armene din Constanța, 3 202 armeni, dintre care 2 778 în capitala județului și 424 în împrejurimi. Totodată, dintre aceștia 925 erau cetățeni români, 1 978 – nansenști, 212 – supuși turci și restul de supușenie persană, elenă, franceză, egipteană și americană. După țara de origine, 1 235 erau din România, 1 737 – din Turcia, 83 – din Rusia și restul din Bulgaria, Persia, Siria și Egipt¹⁴.

Un alt raport, efectuat în anul 1943, arată faptul că, în localitățile de la malul mării, populația de origine etnică armeană se cifra la 3 490 de persoane¹⁵. Astfel, în mun. Constanța erau cei mai mulți armeni – 3 308 persoane (toți de religie armeano-gregoriană), urmați de 122 de armeni la Megidia, 38 – la Cernavodă, 10 – la Mangalia, 5 – la Ostrov, 4 – la Carmen Silva și 3 – la Techirghiol. Potrivit unui alt tabel nominal al populației mun. Constanța, efectuat în același an, cetățenii români de origine etnică armeană erau 2 525 de persoane, iar supuși străini – 783 de persoane, dintre aceștia cu pașapoarte Nansen erau 230 de persoane¹⁶. Pentru comparație, în 1938, în mun. Constanța armeni cu certificate Dr. Nansen erau 517 persoane¹⁷. De specificat faptul că în anii 1940, se atestă printre armenii din Dobrogea tendința de strămutare cu traiul la București¹⁸ și în alte localități¹⁹ sau plecarea din țară²⁰.

Ulterior, într-un raport efectuat de autoritățile sovietice în 1945 cu referire la colonia armeană din România²¹, se afirmă, că în spațiul carpato-danubiano-pontic existau două grupuri mari de refugiați armeni veniți din Turcia: primii în 1896 (în legătură cu masacrele hamidiene – *n.a.*) și cei din urmă ajunși în anii 1919–1920, numărul total (fără a-i include pe armeni asimilați), constituind aproximativ 16 000–17 000 de persoane²².

Cu referire la ocupație, același raport oferă (în lipsa unei cartografieri locale) date aproximative. Astfel, muncitorii din fabrici și porturi (ultimii fiind doar în Constanța), reprezentau până la 1 000 de persoane; meșteșugarii – 5 500 de persoane, inclusiv până la 3 500 de persoane care nu dispuneau de ateliere proprii; micii comercianți – 1 000 de persoane; comercianți mijlocii – 3 000 de persoane; producători și mari

¹² În Vechiul Regat – 12 620 de persoane, urmați de armenii din Basarabia – 1 509 persoane, Transilvania – 1 155 de persoane și Bucovina – 260 de persoane, vezi *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: *Neam, Limbă maternă, Religie...*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. XXVIII.

¹³ Vartan Arachelian, *Siruni: Odiseea unui proscris*, București, Editura Niculescu, 2011, p. 28.

¹⁴ Arhivele Naționale ale României, Fond H.D. Siruni (1597–1972), d. 176, ff. 11–12.

¹⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța (SJANC), Fond Chestura Poliției Constanța, d. 23 (1943), f. 9.

¹⁶ *Ibidem*, ff. 21, 25.

¹⁷ *Ibidem*, d. 5 (1938), f. 393.

¹⁸ Baruir Dearbechirlian și Onic Inizian au plecat din orașul Constanța la București la 15/XI/1940, la o adresă comună de domiciliu; Agop N. Selian s-a mutat definitiv la București la 23 noiembrie 1940; Garabet Bahtiarina a plecat definitiv la București, la 2 noiembrie 1940, vezi Arhivele Naționale ale României (Constanța), Fond Chestura Poliției Constanța, d. 7 (1939), ff. 61, 68, 108. Artin Bohcelian, din or. Megidia, solicita în 1943 schimbarea domiciliului la București, unde lucra la o ceasornicărie, vezi SJANC, Fond Chestura Poliției Constanța, d. 20 (1943), f. 68, 111.

¹⁹ Bogosian Diranuir pleca la Cernavodă la 27/XI/1940, vezi SJANC, Fond Chestura Poliției Constanța, d. 7 (1939), f. 101.

²⁰ Hacı Nazarian a ieșit din țară prin Galați, la 17/XI/1940, vezi SJANC, Fond Chestura Poliției Constanța, d. 7 (1939), f. 68.

²¹ Scris în rusă, raportul a fost descoperit în Arhivele Naționale ale Armeniei, în cadrul unui stagiului efectuat la Erevan în toamna anului 2019.

²² Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 40.

comercianți – până la 400 de persoane. La grupul de persoane care se ocupa de comerț, se specifică în raport, trebuie adăugat și un număr de – 1 000-2 000 de persoane, care își abandonase profesiile în ultimii ani și s-au dedat speculațiilor. Pe lângă aceștia, mai existau până la 3 500 de angajați în instituții comerciale și industriale, precum și persoane de profesii liberale. Angajați, în special, în industria textilă, muncitorii lucrau și în calitate de hamali²³ în portul Constanța²⁴.

Forța de muncă artizanală, potrivit raportului, era foarte diversă; cu toate acestea, la fel ca în Bulgaria, marea majoritate (până la 40-45%) erau cizmari. Mai exista și un număr mare de croitori și țesători de covoare²⁵.

Cea mai mare parte a comunității armenie din România, potrivit aceluiași raport era formată din persoane cu pașapoarte Nansen – până la 14 000 de armeni. Cetățeni români printre [apatrizii – *n.a.*] armeni erau nu mai mult de 500-600 de persoane, printre aceștia numărându-se și un număr mai mic de cetățeni turci, iranieni și ale altor state²⁶.

Din perspectiva cetățeniei pe care o dețineau sau nu armenii din România, trebuie de specificat faptul că aceștia erau împărțiți în câteva falii. Potrivit unei prezentări generale asupra situației juridice și numerice a armenilor din România efectuată de ilustrul savant armean Hagop Djololian Siruni, existau: armeni băștinași (care se identificau ca români); armeni veniți după război, între anii 1919 și 1920, care s-au naturalizat; armeni refugiați care au renunțat sau și-au pierdut cetățenia pe care o dețineau, posedând certificate de identitate eliberate de Ministerul de Interne a României; armeni refugiați care locuiau pe teritoriul României în baza certificatelor Dr. Nansen emise de autoritățile române și un număr restrâns de armeni de cetățenie străină²⁷.

Astfel, putem deduce faptul că armenii din România constituiau un grup destul de pestriț, dacă luăm în calcul proveniența acestora din perspectiva originii geografice.

Organizații de asistență socială și umanitară

În legătură cu primele organizații de ajutorare a refugiaților armeni înființate în spațiul românesc, trebuie să punem în valoare afirmațiile înscrise într-un alt raport adresat Guvernului Republicii Armenia, la 12 septembrie 1920, înaintat din partea unui delegat armean din Basarabia, Arutjun Tumanian. Potrivit acestuia, armenii din Vechiul Regat se împărțeau strict în două categorii: armenii împământeniți (stabiliți aici cu câteva sute de ani în urmă) și noii armeni, cei refugiați, transferați cu traiul 10-20 de ani în urmă (de la data elaborării raportului) și mai târziu. În timp ce primii, potrivit relatării, și-ar fi uitat de mult limba și istoria, devenind aproape români și recunoscând cu reticență obârșia armeană, cei din urmă mențineau

²³ În contextul discuției despre hamali, trebuie să specificăm faptul că documentele de arhivă atestă în primăvara anului 1933 acțiuni ale câtorva muncitori din portul Constanța îndreptate împotriva armenilor și a tuturor străinilor, pentru a-i scoate pe aceștia de la orice muncă din această branșă²³. Este vorba despre o încăierare dintre câțiva muncitori români și un armean de 40 de ani, domiciliat pe șos. Murfatlar. Din câte se poate deduce, Manuc Ovanisian, refuzase cedarea locului său la căratul pe vaporul „Diana” a sacilor cu pământ, a căror greutate varia între 150 și 200 kg. Incidentul nu ar fi avut loc dacă muncitorul armean nu ar fi fost recalcitrant, prin ambiția de a nu ceda tovarășului său de muncă, care fiind suferind de piciorul stâng, obosise, avea dureri și nu mai putea căra. Scandalul a fost provocat de un alt muncitor care a sărit și l-a îmbrâncit pe armean înjurându-l. Manuc Ovanisian în relatarea sa, anunța că a fost îmbrâncit și lovit cu un cârlig de mână, fapt care l-a înfuriat și l-a determinat să plece de la muncă, ulterior fiind transferat în altă parte. Vezi SJANC, Fond Căpitenia Portului Constanța, d. 9 (1932), f. 81, 106-108v.

²⁴ Printre ocupațiile armenilor apatrizi, documentele atestă și funcționari comerciali, comercianți ambulanți, căruțași, colectori de zdrențe, vezi SJANC, Fond Chestura Poliției Constanța, d. 20 (1943), ff. 102, 103.

²⁵ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 41.

²⁶ *Ibidem*, f. 43.

²⁷ Arhivele Naționale ale României, Fond H.D. Siruni (1597–1972), d. 176, f. 12.

legăturile cu patria lor, se interesau de soarta acesteia și vorbeau limba armeană. Totodată, aceștia se întrețineau din comerț și meserii²⁸.

În continuare, delegatul Tumanean, pomenește, inițial, Comitetul Național al Armenilor din Basarabia, înființat în 1917²⁹, cu câteva reprezentanțe – la Bălți, Tighina și Cetatea-Albă, care, potrivit acestuia, odată cu venirea românilor (în 1918), se străduia să livreze armenilor diverse acte, certificate, pașapoarte în limba română, armeană și franceză, pentru a-i scuti de mobilizare și serviciu militar³⁰.

În aceeași cheie, Arutiu Tumanean, amintește și de constituirea la București, cu filiale la Constanța și în alte orașe, a Uniunii Armenilor din România, care a luat sub protecția sa armenii și proprietățile acestora, salvând de rechiziționare un șir de bunuri ale armenilor care au părăsit România înainte de avansarea bulgarilor și turcilor la începutul războiului (1916). Uniunea, grație inițiativei președintelui acesteia, Harutiu Khintirian (potrivit specificării din raport – *n.a.*), elibera armenilor pașapoarte, ce erau aprobate de autoritățile române și recunoscute de reprezentanții britanici și francezi. Cu asemenea acte, armenii erau liberi să călătorească din România la Constantinopol, Batumi și în alte orașe³¹.

Spre regretul său, Arutiu Tumanean conchidea faptul că la plecarea lui din Chișinău spre Erevan, care s-a produs la 12 aprilie 1919, între Comitetul Național al Armenilor din Basarabia și Uniunea Armenilor din România nu fusese încă stabilită vreo legătură, deși delegatul insistase de mai multe ori asupra acesteia, cauzele refuzului din partea primei organizații fiind relatate de către același Tumanean (potrivit atenționării lui), într-un alt raport prezentat anterior Guvernului Republicii Armenia (despre care nu știm practic nimic)³².

Deși ambele organizații aveau rolul unor organe de legătură între guvernul român și armenii supuși străini (apatrizi) cu scopul de a facilita șederea acestora în România și de a oferi garanții asupra moralității și buneii purtări, Comitetul Național al Armenilor din Basarabia a activat doar până în anul 1925, iar Uniunea Armenilor din România (cu anumite perioade când și-a suspendat din diverse motive activitatea) a continuat să susțină refugiații armeni³³, alături de alte asociații și uniuni formate de refugiații armeni sosiți pe teritoriul românesc³⁴.

Situația refugiaților și apatrizilor armeni

În legătură cu starea materială a refugiaților armeni (în special nansenişti), care nu dețineau ateliere proprii și erau angajați în ateliere mici, același raport din anul 1945 specifică faptul că aceasta nu putea fi considerată una satisfăcătoare. Salariile muncitorilor și meseriașilor armeni variaua între 200 și 350 de lei pe oră, sau până la 3 000 de lei pe zi, comparativ cu minimul de existență mediu al unei familii de la 8.000 la

²⁸ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 200, inv. 1, d. 816, f. 31v, 32; vezi și Ion Gumenăi, *Comunitatea armeană din Basarabia sub stăpânire țaristă*, Lexon-Prim, Chișinău, 2023, pp. 173-184.

²⁹ Comitetul este cunoscut și după abrevierea NACOB (din rusă – *Национальный Комитет Бессарабских Армян*). Vezi și: Lidia Prisac, *Comitetul Național al Armenilor din Basarabia: context, scop, activitate (1918–1925)*, în „Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare. Conferință științifică internațională”, Ediția a IX-a. Programul și tezele comunicărilor, 30–31 mai 2017, IPC, Chișinău, 2017, p. 78.

³⁰ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 200, inv. 1, d. 816, f. 25v.

³¹ *Ibidem*, f. 33v.

³² *Ibidem*.

³³ După înființarea Oficiului Nansen (1930), Uniunea Armenilor din România și-a redus din atribuții, având doar sarcina de-a elibera certificatele cerute de autoritățile românești în raport cu refugiații armeni. Arhivele Naționale ale României, Fond H.D. Siruni (1597–1972), d. 176, f. 9; vezi și Lidia Prisac, *Oficiul Internațional Nansen și ajutorarea refugiaților după Primul Război Mondial*, în „Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie”, ediția a 10-a, 24 mai 2024, Aurel Zancoci (ed.), (CEP USM), Chișinău, [S.n.], 2024, pp. 58-59.

³⁴ Vezi mai detaliat despre Societatea de ajutorare a nevoiașilor, Uniunea Doamnelor Armene, Crucea Roșie Armeană și alte organizații în Claudia Dărăban, *Organizații de asistență socială și umanitară ale comunității armenice din România interbelică* în vol. *Armenii din România*, Claudia Dărăban, Lucian Nastasă-Kovács, Ilka Veress (ed.), Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2021, pp. 151-180.

10.000 de lei pe zi. Vizitarea mai multor apartamente ale muncitorilor, așa cum se indică în raport, relevă faptul că condițiile de viață ale acestora erau evident nesatisfăcătoare, unii locuind în subsoluri sau barăci umede și înghesuite, lipsite chiar și de cele mai elementare facilități. Situația era semnificativ mai bună pentru meșteșugari – proprietari de ateliere, și, în special, pentru negustori, care câștigau mai mult decât minimul de subzistență³⁵.

Raportul mai specifică faptul că producătorii și marii comercianți armeni dețineau o serie de întreprinderi industriale mari în România, în special, în industria textilă și a zahărului. Numai în București, aceștia dețineau până la 40 de întreprinderi industriale, dintre care, cea mai mare era fabrica de textile „Dâmbovița” și fabrica de zahăr a lui Harutiun Frenghean³⁶.

Potrivit raportului, se credea că cel puțin 20% din întreaga industrie textilă din România aparținea armenilor, industriașii armeni fiind conectați la capitalul românesc, englez și american³⁷. Faptul că unii apatrizi armeni, denumiți peiorativ în epocă „pașaportari”³⁸, dețineau poziții-cheie în economia României, făcea ca autoritățile române (pe fundalul înăsprii procesului de românizare, în contextul celui de-Al Doilea Război Mondial) să-i perceapă pe aceștia drept o amenințare la adresa economiei și securității naționale³⁹.

Statutul juridic al refugiaților și pașapoartele Nansen

În pofida eforturilor depuse și a bunelor intenții de ajutorare a refugiaților armeni, chiar și după aproape 20 de ani, situația acestora din punct de vedere juridic rămânea una vulnerabilă, întrucât aceștia nu beneficiau de o protecție diplomatică semnificativă, mai ales că existența statului armean nu fusese recunoscută de nici o putere europeană, iar atribuțiile consulatului armean de la București, în lipsa legitimării statului armean, fuseseră, în esență, atribuite Uniunii Armenilor din România⁴⁰.

În linii mari, problema refugiaților, din perspectivă juridică, a fost una relativ dificilă în perioada interbelică, cadrul legislativ neoferind mult spațiu de mișcare celor ajunși în România. Fixarea statutului juridic al refugiaților după finalizarea războiului a fost un proces îndelungat și anevoios, majoritatea, în lipsa pașapoartelor, dețineau acte de identitate expirate. Potrivit surselor de arhivă, refugiații ajunși în România dispuneau de la certificate eliberate de varii consulate sau autorități locale, la adeverințe, cărți de legitimație, autorizații, permise și bilete de liberă ședere sau petrecere (corespunzător limbajului de epocă)⁴¹.

Ideea actelor de identitate și de călătorie de tip Nansen a fost discutată în urma unei conferințe internaționale, ținute la Geneva, în anul 1922. Inițial, beneficiarii certificatelor Nansen au fost refugiații din

³⁵ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 42.

³⁶ Supranumit „Regele zahărului” din România și devenit reprezentant de seamă al comerțului românesc, Harutiun Frenghean s-a născut în Anatolia. Priceput în ale comerțului, în anul 1914 s-a stabilit cu traiul la Constanța, devenind, în scurt timp, un negustor de frunte, respectat de populație. Avea în proprietate mai multe firme cu vânzări *en-gros*. Pentru înlăturarea oricărei crize de zahăr în țară, acesta importa din America zahăr nerafinat pe care-l prelucra la o unitate specială din Chitila, reușind să dea de lucru unui număr mare de șomeri. Afacerile au început să prospere și Frenghean a devenit proprietarul unor fabrici de zahăr din Arad, Timișoara și Chitila, muncind cot la cot cu lucrătorii. Și-a ajutat muncitorii din punct de vedere material, construindu-le locuințe sănătoase în special celor căsătoriți și cu copii. În anul 1942, în plin război, H. Frenghean a creat un spital pentru răniți. Vezi: Arșac Șirinian, *Lumea pe care am cunoscut-o*, în „Ararat”, 1995, anul VI, nr. 18(87), p. 7.

³⁷ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 42.

³⁸ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri: guvernarea Ion Antonescu*, Marcel Dumitru-Ciucă et al. (coord.), Arhivele Naționale ale României, București, 1997–2008, vol. 3, pp. 101, 102; vol. 5, pp. 40, 462; vol. 9, pp. 411, 412.

³⁹ Vezi: Ștefan Cristian Ionescu, *Cetățeni loiali sau refugiați apatrizi periculoși? „Problema armeană” în România în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, 1940–1944*, în *Armenii din România*, Claudia Dărăban, Lucian Nastasă-Kovács, Ilka Veress (ed.)..., pp. 229-255.

⁴⁰ Vezi mai detaliat Claudia Dărăban, *Dimensiunea juridică și administrativă a imigrației armenilor în România interbelică*, în *Ibidem*, pp. 107-126.

⁴¹ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Chișinău, cel de-al doilea oraș al României întregite...*, pp. 144-171.

Imperiul Rus/URSS și abia ulterior a celor din Imperiul Otoman, problema refugiaților armeni fiind pusă în discuție în cadrul Ligii Națiunilor, câțiva ani mai târziu, la finele lui 1924 și reluată în anul 1925⁴².

Recunoscute drept documente valide de 38 de state, certificatele Nansen erau o măsură de ordin administrativ, cu vize gratuite, care le permitea celor ce le dețineau să părăsească teritoriile pe care se aflau, dar și să-și determine o poziție legală în țara-gazdă, inclusiv să-și găsească un loc de muncă. Autoritățile române au început să emită pașapoarte Nansen valabile dus-întors începând cu anul 1928.

Deși probatoare a statutului de apatrid, totuși, pașapoartele Nansen nu le înlocuiau pe cele naționale, valabilitatea primelor fiind doar de un an, fără dreptul pentru deținător de a reveni în țara care i-a eliberat actul decât în cazul în care exista o dispoziție în acest sens, aprobată de statul emitent⁴³.

Cu referire la drepturile elementare deținute de refugiații armeni în România interbelică, raportul din 1945, relevă faptul că marea majoritate a armenilor erau privați de o serie de drepturi fundamentale. Permisele de ședere erau obținute pe o perioadă scurtă de 3-6 luni, cu necesitatea achitării de fiecare dată a unei taxe destul de mari – de 15 000-30 000 de lei. Cât privește dreptul la muncă – în pașapoartele nanseniştilor în contextul prelungirii rezidenței se indica „prelungirea perioadei de ședere în țară până la o anumită dată, dar fără dreptul de a exercita profesia”. Raportul mai specifică faptul că nansenişti plăteau anumite impozite, de multe ori majorate, exemplu servind impunerea unei taxe speciale „de construcții”, în baza căreia fusese ridicată clădirea Ministerului Afacerilor Interne a României⁴⁴.

Același raport consemnează faptul că armenii nansenişti erau lipsiți de drepturi elementare civile, autoritățile române percependu-i, mai ales, în timpul războiului, drept supuși străini „non-cetățeni” ai statului, o parte din ei fiind recrutați în armată și folosiți în batalioane de muncă, până în 1945, când au fost demobilizați⁴⁵. Trebuie să menționăm, în acest context, că armenii dintotdeauna au demonstrat loialitate față de statul român, sprijinindu-l prin diverse acte de caritate și prin ridicarea de spitale militare etc.⁴⁶.

În ceea ce privește trecerea apatrizilor armeni la cetățenia română, raportul din 1945 fixează faptul că procesul de naturalizare era unul extrem de costisitor⁴⁷ și de lungă durată. Acesta întrunea un șir de condiții, printre care depunerea unei cereri de obținere a cetățeniei române, inclusiv prezentarea unor numeroase documente care trebuiau să dovedească o bună purtare și o înaltă moralitate din partea solicitantului. Totodată, acesta trebuia să fi locuit neîntrerupt pe teritoriul României timp de 10 ani și abia după această dată se lua în considerare o eventuală posibilitate de a i se oferi cetățenia⁴⁸.

Faptul că exista o solicitare vădită privind dobândirea cetățeniei, o confirmă apariția, în 1936, a unei broșuri⁴⁹, care conținea informații importante cu referire la toate actele ce trebuiau să fie depuse de străinii care-și doreau naturalizarea, precum și instituțiile care emiteau acele documente. Lucrarea a fost emisă de către șeful Biroului de Naturalizări din Ministerul Justiției, care dorea să pună la îndemâna tuturor partea practică în materie de naturalizare⁵⁰.

Mai mult, raportul din 1945, specifică faptul că în perioada lui Ion Antonescu, armenii erau considerați indezirabili și simpatizanți ai URSS, iar guvernul emisese un ordin în 1942 de a aduna toți armenii

⁴² *Chestiunea armeană în Societatea Națiunilor*, în „Ararat”, 1924, 1 noiembrie, p. 5; *Pașapoarte Nansen*, în „Ararat”, 1925, iulie, nr. 13, p. 5; *De la Liga Națiunilor*, în „Ararat”, 1925, octombrie, nr. 16, p. 6; *Congresul filoarmean din Stockholm*, în „Ararat”, 1925, octombrie, nr. 16, p. 6; *Locale*, în „Ararat”, 1925, octombrie, nr. 16, p. 5.

⁴³ Pentru mai multe detalii despre pașapoartele Nansen, vezi Roland Huntford, *Nansen*, Abacus, Londra, 2001, pp. 629-639.

⁴⁴ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 43.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Ștefan Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 240.

⁴⁷ Datele de arhivă ne comunică faptul că în 1938, „orice cerere de naturalizare [era] legată de o cheltuială de vreo 2 000 lei”, vezi Arhiva Arhiepiscopiei Armene din România, d. 531, f. 2v.

⁴⁸ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 43.

⁴⁹ Gheorghe C. Iotta, *Călușuza naturalizării*, Tipografia Liga Poporului, Pitești, 1936, 41 p.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 4.

în centre speciale, ordin amânat în urma intervenției bisericii și a unor personalități influente din rândul armenilor românizați⁵¹, fapt confirmat și de actele păstrate în Arhivele din România⁵².

În pofida condițiilor fără drepturi, așa cum se specifică în raport, marea majoritate a armenilor, în special, comercianți și meșteșugari – deținători de ateliere, eludau, practic, toate legile restrictive, recurgând, astfel, la mituirea funcționarilor. În felul acesta, potrivit raportului, armenii exploatau sistemul corupt destul de răspândit în România⁵³.

Alexandr C. Șahnazarov – exponent al emigrației albe în România

Deși cele două rapoarte amintite (primul din anul 1920 și celălalt din 1945) relevă într-un mod detaliat problema și situația refugiaților armeni ajunși în spațiul românesc după genocid, nu în aceeași cheie, ba chiar deloc, a fost tratată emigrația albă. Acest lucru ne face să credem că exponenții exodului dinspre Imperiul Rus nu erau percepuți drept refugiați, ci mai degrabă un gen de reprezentanți ai unei elite aflate în derivă, care nu, neapărat, interfera cu cei veniți dinspre Imperiul Otoman. De altfel, însuși emitentul primului raport era venit în Basarabia din Odesa, la începutul secolului XX.

În pofida faptului că cele două rapoarte trec sub tăcere exodul armenilor albi, documentele de arhivă, atestă suficiente cazuri de refugiere a unor armeni proveniți din fosta elită imperială rusă. Unul dintre acestea este și cel al inginerului Alexandr C. Șahnazarov, care avea făcut serviciu militar în armata rusă și ajunsese în România la 3 februarie 1920⁵⁴.

Întrucât se descurca prea bine financiar, dar și din considerentul că era suspectat de colaborare cu organizațiile comuniste, Serviciul Special de Siguranță pornește o urmărire a lui Alexandr C. Șahnazarov, pe o perioadă destul de îndelungată⁵⁵.

Din câte putem deduce, Alexandr C. Șahnazarov s-a născut în august 1891 în Rusia, în orașul Bacu (Caucaz), părinți fiindu-i Carp și Ana Șahnazarov. De naționalitate armean, după ce absolvă, în 1914, Institutul Tehnologic din Petrograd, este mobilizat în Regimentul 8 Dragon din Tiraspol, iar la Revoluția din februarie 1917, pe când germanii ocupaseră Ucraina, a venit la Odesa unde a intrat în funcția de aghiotant al Ministerului Ucrainean pe lângă Comandatura germană⁵⁶.

La 25 martie 1919, Șahnazarov se refugia la Constantinopol și intra în armata lui A.I. Denikin⁵⁷ cu care a și ajuns în Crimeea, servind drept comandant al serviciului telegrafic poștal din gubernia Novorusia. În anul 1920, prin ianuarie, după înfrângerea trupelor lui Denikin, s-a retras la Maiki-Ovidiopol, unde a fost

⁵¹ Arhivele Naționale ale Armeniei, Fond 113, inv. 29, d. 115, f. 44.

⁵² Arhivele Naționale ale României, Fond H.D. Siruni (1597–1972), d. 1151.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău), Fond 680, inv. 1, d. 3318, f. 4.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 1-1v.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁷ Anton I. Denikin (1872–1947) a fost militar rus, general-locotenent al Armatei imperiale, unul dintre liderii forțelor militare ale albgardiștilor în războiul civil. General maior și comandant al districtului militar Kiev (1914), ulterior în luptele din Galiția a fost numit adjunct al șefului Statului Major al Armatei a 8-a. Din 1916 a condus acțiunile militare ale armatei imperiale pe frontul din România. După lovitura de stat din octombrie 1917 a format Armata Voluntarilor, devenind comandantul acesteia. În timpul contraofensivei bolșevice, și-a retras armatele spre Don, încercând să cucerească Moscova (1919) însă armatele sale au fost învinse. După înfrângere, forțele albilor din sudul Rusiei s-au retras neîncetat, ajungând în martie 1920 în Crimeea. A creat Guvernul sud-rus demisionând în favoarea lui P.N. Wrangel și a părăsit țara pe calea mării, ajungând la Istanbul, vezi Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Istoria contemporană: dicționar enciclopedic...*, p. 179.

luat prizonier de către cavaleria lui Gr. Cotovschi⁵⁸, care l-a adus la Odesa. Ca și inginer, acesta a fost mobilizat ca inspector sanitar tehnic la primăria orașului⁵⁹.

Ulterior, în timpul ofensivei polonilor contra bolșevicilor, Șahnazarov a fost numit director al fabricii de traverse pentru calea ferată sovietică. Apoi, se presupune, că a fost arestat pe motiv că ar fi fost ofițer denikinist. Peste o lună a fugit peste Nistru, în Basarabia, pe la Camenca, jud. Bălți, de unde a și ajuns la Chișinău⁶⁰.

Prin luna martie 1920 se prezenta Comitetului Național al Armenilor din Basarabia, care, în baza declarației că a fost până la 1914 student practicant la calea ferată, i s-a înmănat o adeverință, cu care a obținut biletul de identitate cu nr. 9811 din 18 martie 1921 eliberat de primăria orașului Chișinău cu moțiunea: „fiind personal cunoscut de noi”⁶¹. Tot atunci, Primăria Chișinău, în urma unei solicitări, îi elibera certificatul cu nr. 2823 din 25 martie 1921, prin care se atesta că numitul Șahnazarov era de naționalitate armean și devenea supus român⁶².

Cu același bilet de identitate, A. Șahnazarov se prezenta Cercului de Recrutare Chișinău, care îi elibera adeverința nr. 593/43 din 19 decembrie 1921 ca fiind apt pentru serviciul militar în Armata Cavaleriei, contingent 1913, grad de soldat. Între timp, la 5 aprilie 1921, Șahnazarov, în vârstă de 30 de ani, era acceptat ca fochist la depoul de mașini din gara locală, iar la 14 septembrie 1921, era numit șef de atelier la același depou, și, ulterior, drept ajutor inginer diurnist, până la sosirea decretului de numire ca inginer la Căile Ferate Române⁶³.

Timp de patru ani, Alexandr C. Șahnazarov își clădește o bună reputație, întrucât, în mai 1925, despre acesta se menționa că este „bine cunoscut de armenii localnici” și că „se bucură de bune purtări în societate, are sentimente frumoase față de țara noastră și nu face nici un fel de politică”⁶⁴. Presupunem și faptul că Alexandr C. Șahnazarov a fost filantrop, oferind într-un mod anonim bani pentru întreținerea Orfelinatului Armean de la Strunga⁶⁵.

Ulterior, în mai 1928, Serviciul Siguranței Generale solicita date suplimentare asupra lui Al. C. Șahnazarov, întrucât luându-i un interogatoriu, autoritățile stabileau că anumite date nu corespundeau realității, mai mult chiar, despre acesta se vehicula că ar fi fost un element suspect, întrucât se afla în anturajul ofițerilor de origine basarabească și făcea cheltuieli în disproporție cu salariul pe care îl ridica⁶⁶.

Astfel, numitul pretindea că la intrarea trupelor române în Basarabia, acesta se găsea la Chișinău în serviciul Căilor Ferate Ruse, ca inginer, și fusese menținut în această calitate de autoritățile locale timp de 13 luni. Din Chișinău, acesta era mutat la Cetatea-Albă, trei luni, tot ca inginer, după aceea la Iași, timp de doi ani, ca inginer până în 1923, când a venit la Galați, în calitate de subinspector de tracțiune⁶⁷. Nu era complet

⁵⁸ Grigore Cotovschi (1881–1925) a fost activist politic bolșevic basarabean, recidivist (condamnat în repetate rânduri de justiția țaristă) și infractor care a profitat de situația politică instabilă din regiune pentru a-și atribui merite de erou. A stat la baza creării Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (1924). În scopuri ideologice, personalității acestuia i s-a atribuit statutul de legendă a luptătorului pentru idealurile revoluției bolșevice, vezi Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Istoria contemporană: dicționar enciclopedic...*, p. 163.

⁵⁹ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău), Fond 680, inv. 1, d. 3318, f. 14.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, f. 14v.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 17.

⁶⁵ Lidia Prisac, *Ecourile genocidului armean – Orfelinatul de la Strunga*, în *Armenii din România*, Claudia Dărăban, Lucian Nastasă-Kovács, Ilka Veress (ed.)..., p. 200.

⁶⁶ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău), Fond 680, inv. 1, d. 3318, f. 51.

⁶⁷ *Ibidem*, ff. 23, 51v.

clarificată nici situația sa militară și civilă în România, întrucât nu posedea acte de călătorie, dar pretindea că le-ar fi depus la minister pentru obținerea cetățeniei române⁶⁸.

La 14 iunie 1928, în urma întocmirii unui nou referat din partea Serviciului de Siguranță Galați, apăreau noi date despre inginerul Șahnazarov, și anume, faptul că acesta, venit la Chișinău, s-a introdus repede în societatea armenilor prezentându-se ca și conațional de-al lor, originar din Caucaz. Ulterior, datorită recomandării unor moșieri armeni din localitate și a actelor de studii a putut obține supușenia română și, astfel, a intrat în serviciul Căilor Ferate Române ca ajutor inginer în gara Chișinău, unde a făcut serviciu aproape doi ani. De aici a fost transferat ca inginer, mai întâi la Iași și apoi la Cetatea-Albă, iar în anul 1923, a fost transferat la Galați, unde se și afla ca inspector de tracțiune. Se spune că la Galați s-ar fi căsătorit cu o lipoveancă văduvă, proprietara mai multor imobile din Galați și a unei moșii din județ, în valoare de cca 12 000 000 lei⁶⁹.

Ceva mai devreme, potrivit raportatorului, adică prin martie 1928, Alexandr C. Șahnazarov fusese văzut în Chișinău la hotel Londra⁷⁰, unde venise cu automobilul său propriu și cheltuisese sume mari de bani, în banchetele date cunoscuților săi, fiind foarte elegant, îmbrăcat și împodobit cu bijuterii prețioase. În referat se mai menționează faptul că între anii 1921 și 1923, Șahnazarov a figurat și ca membru în societatea inginerilor basarabeni⁷¹.

La 12 mai 1928, potrivit unui răspuns adresat inspectorului general al Siguranței din Basarabia, reieșea faptul că adevăratul nume al inginerului ar fi fost Alexandru Carpov Melic Șahnazarov, care în cursul aceluiași an ar fi solicitat Primăriei locale un certificat doveditor că la 1918 a domiciliat în acest oraș pe str. Regina Maria, nr. 34, eliberată de direcția Căilor Ferate Basarabene, Serviciul de Tracțiune, unde numitul a lucrat în calitate de inginer, supraveghind toate stațiunile de alimentare cu apă pe linia Cetatea-Albă – Arciz. Din informațiile făcute, numitul ar fi trecut în serviciul Căilor Ferate Române îndată ce acestea au trecut sub administrație română, făcând serviciul la Chișinău, în calitate de inginer. În 1928 continua să se afle în serviciul de tracțiune al Căilor Ferate Române la Galați⁷².

Concluzii

Așadar, prezentarea conținutului celor câteva documente (izvoare istorice primare) și coroborarea acestora cu materialele de specialitate, ne permit să privim dintr-o nouă perspectivă problema refugiaților armeni ajunși în România în perioada interbelică. Cert este faptul că zeci de mii de persoane au tranzitat ori s-au stabilit în Dobrogea și Basarabia înainte și după Primul Război Mondial. Din perspectivă numerică, deși sunt vehiculate câteva cifre concrete în raport cu refugiații și apatrizii armeni, totuși, în lipsa unor date oficiale, se pare că numărul acestora în perioada interbelică a fost unul fluctuant. Un lucru pare să fie sigur – existența celor două fluxuri de refugiați armeni (post-genocid și în contextul emigrației albe), deși rapoartele depistate în Arhivele Naționale ale Armeniei par să-l omită pe ultimul. Acest fapt îl putem explica prin diferențele majore dintre reprezentanții acestor două fluxuri și poziția mult mai favorabilă a refugiaților albi (din câte se poate deduce și din cazul Șahnazarov), în raport cu refugiații ajunși în România după genocid. Este de amintit și diferențierea armenilor împământeniți din România întregită, care erau o reflecție

⁶⁸ *Ibidem*, f. 51v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 52v.

⁷⁰ Hotelul era unul dintre cele mai luxoase din Chișinău și era proprietatea armeanului Nicolae Muraciov, care în anii 1930 era și episcopul bisericii armenie din localitate. Vezi: Edvard Jeamgocian, *Hanuri armenesti din Moldova*, în „Ararat”, anul VIII, nr. 23-24 (140-141), 1-31 decembrie 1997, p. 7. Vezi și: Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, *Contribuții la istoria neamului de origine armeană Muraciov (Muratov)*, în „Studii de arhondologie și genealogie”, vol. I, Sergiu Bacalov (coord.), Chișinău, S.n., 2013, pp. 220-227.

⁷¹ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău), Fond 680, inv. 1, d. 3318, f. 52v.

⁷² *Ibidem*, ff. 55, 59.

autentică a provinciilor din care făceau parte, altădată aflate în subordinea diferitor imperii, promotoare a unor culturi străine celei românești.

În ceea ce privesc acțiunile de ajutorare a refugiaților armeni, solidaritatea comunităților locale a avut un rol decisiv în plasarea noilor veniți, în acest sens remarcându-se Uniunea Armenilor din România (înființată la București) și Comitetul Național al Armenilor din Basarabia (înregistrat la Chișinău). Chiar dacă și-au asumat încadrarea refugiaților armeni în arealul din care făceau parte, se pare că cele două organizații nu și-au dat mâna în acest proces anevoios, ultima fiind desființată în contextul centralizării administrative ce venea dinspre București.

Din stratificările existente printre armeni, de la cei băștinași, la refugiații naturalizați (de altfel, într-un număr foarte restrâns) sau cei cu certificate de identitate eliberate de Ministerul de Interne a României și refugiații cu certificate Dr. Nansen emise de autoritățile române, inclusiv puținii armeni de cetățenie străină, cei mai vulnerabili din perspectivă juridică erau deținătorii de pașapoarte Nansen. Cadrul legislativ în raport cu nansenistii nu era unul propice în soluționarea atâtor probleme, de ordin economic sau cotidian, cu care se confruntau aceștia, puțini dintre ei ajungând să-și facă o stare în România. Tratați cu suspiciune și imputându-li-se, de multe ori, colaborarea cu elementele bolșevizate, lucrurile par să se complice și mai mult pentru apatrizii nansenști odată cu escaladarea în România a naționalismului economic spre finele perioadei interbelice și în timpul celei de a doua conflagrații mondiale, când aceștia erau etichetați, în corespundere cu prevederile legale, drept „străini” sau „non-cetățeni”, unii din ei figurând printre simpatizanții statului vecin de la răsărit.

ARMENIAN REFUGEES IN DOBRUJA AND BESSARABIA DURING THE INTERWAR PERIOD

Abstract: *The article builds upon the author's earlier research on the refuge and settlement of Armenians in the Romanian territories of Dobruja and Bessarabia before and after the First World War, in the context of the Armenian Genocide, the collapse of the Russian Empire, and the Sovietization of Armenia. This study focuses on bringing to light two previously unpublished reports concerning the situation of Armenians in Romania during the interwar period, discovered in the National Archives of Armenia (Yerevan), alongside documents preserved in the National Archives of Romania (Bucharest and Constanța) and the National Archives Agency of the Republic of Moldova (Chișinău). The author reexamines and critically discusses the number and circumstances of Armenian refugees, particularly Nansen passport holders, in Romania between the two World Wars, whether they were residing temporarily in the country or had settled there permanently. The article also presents a case study that pays special attention to the legal status and benefits associated with the Nansen passport for Armenian refugees. To provide a more comprehensive picture of the subject, the study includes several iconographic sources, among them an example of a Nansen passport used by Armenians living in Romania.*

Keywords: *Armenians, refugees, interwar period, Dobruja, Bessarabia, Romania.*